

УДК 327.8(73)

В. Дударьов,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи,
Запорізький національний технічний університет*

ГЕГЕМОНІСТСЬКА ІНДОКТРИНАЦІЯ В ПОСТБІПОЛЯРНОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ

Стаття присвячена ідеологічному фактору глобальної гегемонії Сполучених Штатів. Здійснено теоретичне розрізнення між домінуванням, як винятково силовою перевагою та гегемонією, як перевагою ідеологічною. Ідеологію визначено невід'ємною складовою глобального лідерства в сучасних міжнародних відносинах. Наголошується необхідність пошуку слов'янськими народами Центральної і Східної Європи власної ціннісно-ідеологічної ідентичності.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, домінування, гегемонія, глобальне лідерство.

Дударев В. Гегемонистская индоктринация в постбиполярном мировом порядке

Статья посвящена идеологическому фактору глобальной гегемонии Соединенных Штатов. Осуществлено теоретическое различие между доминированием, как исключительно силовым преимуществом, и гегемонией, как преимуществом идеологическим. Идеология интерпретируется как необходимая составляющая мирового лидерства в современных международных отношениях. Особо подчеркнута необходимость поиска ценностно-идеологической идентичности для славянских народов Центральной и Восточной Европы.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, доминирование, гегемония, глобальное лидерство.

Dudarjov V. Hegemonic indoctrination in post-bipolar world order

The article deals with ideological factor of a global hegemony of the United States. The theoretical distinction between domination as a power prevailing and hegemony as ideological one is drawn. Ideology proves to be an inseparable part of a world leadership in modern international relations. The necessity for Central and Eastern European Slavic peoples to find their ideological identity is stressed.

Key words: international relations, foreign policy, domination, hegemony, global leadership.

Біполярна система міжнародних відносин вже відійшла в минуле. Нинішні спроби її відродити, принаймні на концептуальному рівні, виглядають наївними та штучними. Має рацію Ф. Фукуяма, констатуючи ліберально-демократичне завершення історії. На сьогоднішній історичний момент ціннісних альтернатив лібералізму, демократії, ринку справді не існує. Ситуація ідеологічної одномірності, що склалася, створює ідеальні передумови для реалізації країнами світ-системного ядра не лише глобального домінування, але й глобального гегемонізму. Слід чітко розрізнити ці два поняття: домінування і гегемонізм.

Домінування передбачає силову перевагу. Натомість, гегемонізм — панування ідеологічне. Світовим гегемоном може вважатися держава, цінності якої не лише не оскаржують, але й поділяють всі народи світу. Саме така ситуація сформувалася в сучасній світовій спільноті, в якій тривають дискусії тільки щодо форм ліберальної та ринкової демократії, однак не з приводу самих лібералізму, демократії, ринку. На думку Зб. Бжезінського, ідеологічна ситуація у світі контрастує з реальною мозаїкою цього світу. За його твердженням, лише незначні маргінальні суспільно-політичні групи наважуються критикувати демократію. Навіть найбільш одіозні авторитарні режими так чи інакше звертаються до демократичної риторики [1, С. 215]. В середині 90-х років цей видатний ідеолог американської зовнішньої політики говорив про три основні виміри посттоталітарної світової спільноти. Перший вимір — геополітичний — пов'язаний із вакуумом влади, викликаним падінням Радянського Союзу. Другий вимір — транзитивний — зумовлений труднощами демократичного та ринкового «транзиту» в посткомуністичних країнах. Третій вимір — суто ідеологічний. Він випливає з «... можливості нових світових ідеологічних конфліктів і владних суперечок» [1, С. 153]. Такі конфлікти і суперечки, на думку Зб. Бжезінського, виникають тоді, коли більшість народів світу вже не в змозі терпіти глобальну соціальну нерівність, а їх пошук прийнятної і надійної соціальної моделі зазнає фіаско.

Крах біполярної системи міжнародних відносин не усунув ідеологічного протистояння, а лише суттєво змінив його форми. Отже, часи, коли змагання між державами могло вважатися більш-менш деідеологізованим, минули остаточно. Ідеологічна боротьба стала невід'ємною частиною міжнародних відносин. Відтак, змінюватися будуть тільки її форми. Сама ж глобальна ідеологічна боротьба навряд чи зникне. Все це, безумовно, суттєво ускладнює життя світової спільноти, створюючи додаткові фактори міжнародного протистояння, генеруючи фанатизм і нетерпимість, багаторазово ускладнюючи (і без того по своїй сутності

напружені) міжнародні відносини. Означена ситуація не могла залишитись поза увагою Зб. Бжезінського, котрий сформулював концепцію глобального політичного хаосу. Такий небезпечний стан, за твердженням цього ідеолога американської зовнішньої політики, може виникнути (і фактично вже виникає) в результаті невідповідності реальної політичної та економічної ситуації, в якій перебуває більшість народів світу, ліберально-демократичним цінностями.

Отже, на відміну від часів біполярності, головна суперечність пролягає не між двома різними світовими ідеологіями, а між єдиною та безальтернативною ліберально-демократичною ідеологією та реаліями політичного й економічного життя. Зб. Бжезінський вводить та широко використовує концепцію «контрсимволізму». Останній, за його словами, доволі давнє явище політичного життя, яке полягає в тому, що «більш слабка сторона приймає правила гри, які застосовуються більш сильною стороною і спрямовує їх проти цієї сторони» [2, С. 197]. Отож, менш потужні й залежні країни сучасного світу можуть цілком скористатися з ліберально-демократичних стандартів як для ідеологічної критики американської наддержави, так і для терористичних дій проти неї.

На думку Зб. Бжезінського, разюча невідповідність між реальними життєвими умовами більшості народів світу та ідеологічними стандартами, диктованими з глобального центру сил, може призвести до глобального заколоту. Цей заколот здійснять зубожілі маси населення напівпериферійних та периферійних країн, які вважатимуть себе обманутими ліберально-демократичними обіцянками. Найгіршим, на думку Зб. Бжезінського, є те, що цей заколот не матиме ідеологічного спрямування, а буде простим спалахом ненависті до Заходу та Америки як його головного уособлення. Тут ідеологічний акцент є дуже важливим, адже видатний ідеолог американської зовнішньої політики зовсім не недооцінює значення ідеологічних факторів міжнародного життя. Якраз навпаки, він наполегливо підкреслює їх. Тому й важливо простежити те як, з погляду Зб. Бжезінського, вирішуватимуться ідеологічні суперечності постбіполярного світу.

Ідеологічне панування в міжнародних відносинах — важлива умова американського лідерства у світі. Саме так вважає Зб. Бжезінський, закликаючи Америку бути не лише силовим лідером, але й лідером ідеологічним, тобто провідником і фактором формування глобальної громадської думки. Він багато говорить про інтелектуальне лідерство Сполучених Штатів, про ціннісну і теоретичну креативність їх політичної еліти, про «глобальне послання» Америки й Заходу світу. На його думку, для того, щоби залишатися світовим лідером, Сполученим Штатам

недостатньо бути просто потужною наддержавою. Вони також мають здійснювати і поширювати глобальний ідеологічний вплив.

Зб. Бжезінський розробив, свого роду, стратегію ідеологічного панування Сполучених Штатів у постбіполярних міжнародних відносинах. Перший елемент цієї стратегії передбачає переконання себе та інших у тому, що альтернативи американському глобальному лідерству немає. На його думку, поступове усунення Америки від світових справ породить у світі ситуацію, близьку до політичної катастрофи. «Планета, поза всяким сумнівом, майже негайно опинилася б у владі стихії політичної кризи. В Європі частина держав кинулася б гарячково переозброюватися і шукати особливих стосунків з Росією. На Далекому Сході, ймовірно, спалахнула б війна на Корейському півострові, а Японія розпочала б повне переозброєння, не оминувши нагоди завести, у тому числі, і ядерний потенціал. У зоні Перської затоки домінуючі позиції захопив би Іран, вселяючи страх сусіднім арабським державам» [2, С. 33]. Тому американське лідерство, на думку цього американського зовнішньополітичного ідеолога, більш необхідне світові, ніж самій Америці. Він змальовує апокаліптичні картини, знаючи, як і належить перевіреному бійцю «ідеологічного фронту» (котрий пережив біполярність і, мабуть, переживе постбіполярність), що страх породжує відданість. Маємо пересічну ідеологічну практику ціннісного навернення, властиву як великим ідеологіям та ідеологам, так і дрібним сектам та сектантам. Згадаймо, з чого починають розмову проповідники поширених нині релігійних сект — із залякування «кінцем світу». У такий спосіб проповідники радянського комунізму постійно лякали своїх прихильників і ворогів падінням світового імперіалізму під тиском внутрішніх суперечностей. Однак світовий капіталізм пережив уже не одну економічну кризу та світову війну, а міжнародні відносини існуватимуть після американського гегемонізму, як й існували до нього.

Зб. Бжезінський є відомим практиком американської зовнішньої політики, що додає його ідеологічним поглядам певної гнучкості. Він не проголошує вічного американського домінування й гегемонізму, адже це виглядало б якось наївно, антиісторично та самовпевнено водночас. Він передрікає: «Так буде і з сьогоднішньою світовою перевагою Америки. Одного разу вона також почне згасати, можливо, пізніше, аніж комусь хотілося б, але раніше, ніж вважають більшість американців. Що прийде їй на зміну? — ось ключове питання. Несподіване завершення американської гегемонії, поза сумнівом, занурило б світ у хаос, в обстановці якого міжнародна анархія супроводжувалася б вибухами насильства і руйнаціями справді грандіозних масштабів» [2, С. 15]. До речі, щось подібне стверджу-

вали й останні адепти Радянського Союзу, котрі вважали, що світ без цієї наддержави неминуче зануриться в хаос і безлад. Однак згодом стало очевидно: хаосу і безладу в міжнародних відносинах не поменшало і не побільшало. Хоча вже тепер можна стверджувати, що історичне існування Сполучених Штатів, у тому числі в ролі глобального лідера та гегемона, буде набагато тривалішим (воно вже є набагато тривалішим), ніж історичне існування покійного СРСР. Принаймні в найближчій історичній перспективі альтернативи американському гегемонізму та лідерству відсутні. Хтось вкаже на Азію та передусім Китай. Однак яку ідеологію ця країна зможе запропонувати світу, адже гегемонізм неможливий без ідеологічного панування? — невже плутану й мало-зрозумілу «східну мудрість» чи якийсь підрихтований варіант маоїзму?

Зб. Бжезінський, пропонуючи політичні рецепти всьому світу, залишається, однак, послідовним американським націоналістом. Він навіть не довіряє «своїй» Західній Європі, вважаючи, що виведення американських військ із її теренів може створити передумови для великої війни між європейськими державами. Видатний прихильник свроатлантичної солідарності якось дивно сумнівається у своїх союзниках по той бік Атлантичного океану. Зб. Бжезінський стверджує, що політично та економічно могутня Європа, яка спроможна конкурувати зі Сполученими Штатами, одразу візьметься оскаржувати панування Америки в регіонах, які мають для неї стратегічне значення, — на Близькому Сході і в Латинській Америці. Він також попереджає, що коли Європа стане економічним гігантом і крупною військовою силою, то сфера американського домінування обмежиться переважно простором Тихого Океану [2, С. 124–125]. Залишається лише поспівчувати нашим потенційним західноєвропейським союзникам у тому, що вони мають таких актуальних союзників.

Другий елемент американської гегемоністської ідеології полягає в ототожненні цієї країни і народу з прогресивними світовими тенденціями, — насильно показати Сполучені Штати лідером прогресу, країною-поводирем людства в чергове «світле майбутнє». «Включаючись у глобалізацію, Америка ототожнювала б себе з тенденцією історичного розвитку, загальною за своїм обсягом, яка нікого не виключає, не встановлює які б то не було обмеження на потенційні вигоди», — виголошує Зб. Бжезінський [3, С. 37]. Очоливши глобалізацію, Сполучені Штати посиляться б як морально, так і матеріально. Втім, Зб. Бжезінський не лише ідеолог, але й практик зовнішньої політики, тому він добре усвідомлює всі перешкоди на шляху такого ідеологічного ототожнення з

прогресом, вважаючи, що Америка повинна завоювати своє право стати на чолі глобалізаційних процесів.

Наступний елемент американської гегемоністської ідеології якраз пов'язаний, на думку Зб. Бжезінського, з боротьбою за право очолити глобалізацію, котра водночас є боротьбою за глобальне лідерство. Всій «постбіполярній» творчості цього автора притаманна ідея внутрішнього самозбереження і внутрішньої трансформації Сполучених Штатів. Інакше кажучи, Америці слід стати моральним прикладом для всього світу, аби ним управляти. «Америка, вочевидь, потребує періоду філософського самозаглиблення і культурної самокритики. Слід нарешті збагнути, що релятивістський гедонізм як базовий життєвий орієнтир не дає твердої соціальної опори, і що спільнота, яка не має у своїй основі чогось абсолютно спільного, а надає перевагу індивідуальному самозадоволенню, приречена на зникнення» [1, С. 113]. В цьому ж контексті він твердить, що реалізація Сполученими Штатами свого потенціалу назовні зумовлена внутрішньою ситуацією в самій країні. Лише особистий приклад Америки, на думку Зб. Бжезінського, може перетворити просту силову перевагу на «лідерство, що керується моральною легітимністю» [1, С. 103]. Відтак, якщо власне американське життя не відповідатиме ідеологічним стандартам, які ця країна поширює у світі, годі й сподіватися на глобальне лідерство. Проте внутрішня трансформація Сполучених Штатів не тотожна їх переродженню.

В уявленнях Зб. Бжезінського, зовнішньополітично зумовлений процес перетворення американського суспільства вміщує суттєвий консервативний елемент, тобто не всі новітні тенденції викликають у цього автора схвалення. Зокрема, він жалкує за втратою американським суспільством асимілюючого потенціалу, тобто за втратою його здатності бути «плавильним казаном». У цьому ж контексті він говорить про непридатність для Сполучених Штатів концепції «мультикультуралізму», заперечуючи успішний досвід Канади на тій підставі, що їй не потрібно реалізовувати глобальну зовнішню політику. На думку Зб. Бжезінського, етнічне й расове розмаїття американського населення не має суперечити зміцненню стратегічної згуртованості американського суспільства. Він стверджує, що одна з найбільш складних проблем, яка стоїть перед Америкою як світовим гегемоном, полягає у зіткненні інтересів різних етнічних груп усередині Сполучених Штатів. Причому Зб. Бжезінський говорить не стільки про міжетнічні конфлікти, скільки про лобістську діяльність етнічних груп. За відсутності базової консолідації, в центрі якої перебуває спільне розуміння майбутнього, американська етномозаїка може перетворитися на змагання між етнічними групами, кожна з яких буде

стверджувати, що володіє якимись особливими знаннями і правами щодо вироблення політичного курсу серед безлічі суперечливих зовнішньополітичних інтересів, вважає Зб. Бжезінський [2, С. 249].

З погляду Зб. Бжезінського, перспективи американського глобального лідерства пов'язані з перспективами американської соціальної моделі — стратегічної спроможності соціальної системи Сполучених Штатів дати відповідь на такі визначені ним ключові питання: «Чи готова американська соціальна система в структурному відношенні до того, щоби сформулювати і провадити глобальну політику, котра не лише захищала б американські інтереси, але й сприяла глобальній безпеці та добробуту?», а також «Чи готове американське суспільство до того, щоби виконувати роль глобального лідерства, котра передбачає певну ступінь відповідального самообмеження, яке випливає з принципового розуміння глобальних тенденцій?» [3, С. 193].

Сила особистого прикладу американського суспільства є умовою успішного гегемонізму Сполучених Штатів у сучасних міжнародних відносинах. За словами Зб. Бжезінського, Америка постійно перебуває під пильним поглядом всього світу, і тому жодна вада її суспільного життя не залишається поза увагою світової громадської думки. Сполучені Штати постійно повіряються на відповідність ідеологічним стандартам, які вони сповідають і проповідують. Американський спосіб життя став сьогодні об'єктом глобального наслідування, перетворивши Сполучені Штати на заручника власної популярності. На думку Зб. Бжезінського, «історично безпрецедентний масштаб американської культурної переваги не має собі рівних. Не видно їй супротивників на горизонті. Навпаки, американське культурне домінування тільки посилюється мірою того, як світ урбанізується, зміцнюються глобальні зв'язки людства і більш відсталі регіони зменшуються в розмірах» [2, С. 233].

Культурний вплив Америки підкріплюється популярністю її масової культури, засобами масової комунікації, зростаючою імміграцією, культурними обмінами. Нині, за твердженням Зб. Бжезінського, американський культурний вплив простежується в усьому: від побуту й харчування до стилів ведення бізнесу та дипломатії. Така ситуація є важливою передумовою успішного глобального лідерства і гегемонізму. Однак вона також породжує заздрість та надмірну зосередженість на вадах суспільного життя в Америці. Відповідно, у сучасному світі Сполучені Штати викликають подвійне ставлення — любов і ненависть [2, С. 239]. Тому Зб. Бжезінський наголошує на спроможності Америки бути прикладом для інших народів. У цьому їй полягає одна з головних відмінностей між Сполученими Штатами й традиційними імперіями минулих часів, хоча,

на думку Зб. Бжезінського, американська зовнішня політика містить у собі окремі імперські елементи. З його міркувань випливає, що американська наддержава посідає проміжний статус між класичною імперією та ідейним лідером.

Отже, гегемонізм (зокрема, гегемонізм американський) ґрунтується на ідеологічному пануванні та диктаті, тобто гегемоном є держава, ідеологічні цінності якої наслідуються іншими народами світу. Йдеться про особливий різновид насильства — насильство ціннісне, яке передбачає позбавлення традиційних цивілізаційних, регіональних та національних цінностей та силове нав'язування цінностей держави-гегемона. Саме тому уявлення Зб. Бжезінського про американський гегемонізм та лідерство в сучасному світі замішані на страху, силі й егоцентризмі. Ці погляди різко контрастують з уявленнями центральноевропейських та східно-європейських політичних мислителів. Зб. Бжезінський, як провідний ідеолог американського гегемонізму, діє і мислить за логікою гегемонів усіх часів і народів. Він докладає зусиль, аби довести, що без Сполучених Штатів система міжнародних відносин не зможе мирно і стабільно функціонувати. Він прагне ототожнити власну державу з провідними тенденціями міжнародних відносин, визначаючи її як єдине уособлення і фактор прогресу. Нарешті, він хоче зобразити Сполучені Штати універсальним зразком та предметом наслідування для всього світу.

Центральна і Східна Європа належать до найбільш упосліджених і зневажених регіонів сучасного світу. Прикро те, що в цих регіонах мешкають справжні європейці — творчі й сміливі люди, котрі обдарували людство не одним винаходом і перемогли у війнах чимало з тих народів, які нині вважають себе «пупом» Європи. Багато в чому мислителі цих теренів являють зразок гуманістичного й справедливого міжнародно-політичного мислення. Зокрема, Т. Г. Масарик говорить про те, що народи прагнуть єдності, а не уніфікації, і те, що народи європеїзуються індивідуалізуючись. Для цього центральноевропейського мислителя шлях до Європи є шляхом до своєї національної самобутності. Він говорить про демократизацію і гуманізацію міждержавних та міжнаціональних відносин як провідний напрямок розвитку Європи. Т. Г. Масарик пов'язує майбутнє малих націй (що значною мірою стосується й українців як нації і держави середньої) з важкою внутрішньополітичною роботою по розвитку і підтриманню національної ідентичності [4, С. 322–327]. Важливим є те, що така робота для малих (і, мабуть, середніх) націй та держав Європи є значно більшою ніж для великих націй і великих держав. Таким чином, виживання малої та середньої нації та держави в європейській політиці безпосередньо пов'язане з її спроможністю до

внутрішньої мобілізації й концентрації зусиль. Видатному центрально-європейському мислителю втручає так само видатний східно-європейський мислитель М. Драгоманов, котрий вважає, що національні рухи повинні завоювати собі визнання й права працею культурною та політичною [5, С. 539].

Сьогодні одним із ключових завдань української зовнішньої політики є розбудова справжніх та ефективних центрально-європейських зв'язків, які за своїм расово-етнічним змістом є переважно зв'язками слов'янськими. Центральна Європа вже вкотре зруйнована як цілісна міжнародно-політична організація. Проте нині фактором цієї руйнації постає не якась імперія (Російська чи Австро-Угорська), а регіональне об'єднання, котре претендує на цілковитий демократизм і свободу — Євросоюз. Саме належність до цього інтеграційного блоку спонукає братські слов'янські народи висувати до так само братського українського народу безглузді міграційні вимоги, породжуючи необґрунтовані почуття політичної зверхності та культурного снобізму. Однак тим, хто такі почуття провокує та культивує, слід пам'ятати одне: ніхто не захистить братські слов'янські народи від усієї сукупності глобальних загроз, окрім народу українського. Військово-технологічний та науковий геній цього народу може послугувати надійним прикриттям для решти народів Центральної і Східної Європи — прикриттям набагато надійнішим і доброзичливішим ніж те, яке можуть запропонувати Євросоюз, НАТО чи неоімперська Росія. Хоча чимало залежить від самих українців; від того, на скільки вони спроможуться відродити власну державу і власний військово-промисловий комплекс. Позитивним прикладом може послугувати саме федеративна Україна, яка успішно та мирно розв'язала всі свої внутрішні етнорегіональні проблеми. Така держава матиме всі морально-політичні підстави претендувати на лідерство в регіоні — лідерство шляхетне і доброзичливе.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Brzezinski Zb.* Out of Control : Global turmoil on the eve of the 21st century / Zbignev Brzezinski. – N. Y. : Macmillan Publishing company, 1993. – [240].
2. *Бжезинский Зб.* Выбор : Мировое господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский ; [пер. с англ.]. – М. : Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
3. *Бжезинский Зб.* Еще один шанс : Три президента и кризис Американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский ; [пер. с англ.]. – М. : Междунар. отношения, 2007. – 240 с., ил.
4. *Масарик Т. Г.* Нова Європа (Слов'янська точка зору) / Т. Г. Масарик // Право і демократія : Вибрані праці / Т. Г. Масарик ; [Передмова, упоряд. М. М. Нагорняка]. – К. : Логос. – С. 305–335.
5. *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибране : ... Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні / М. П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–558.